

ERGENLERDE REAKTİF-PROAKTİF SALDIRGANLIĞI YORDAMADA KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, DUYGUSAL VE DAVRANIŞSAL SORUNLARIN ROLÜ¹

Sümeysra AK², Fulya CENKSEVEN ÖNDER³, Yasin YILMAZ⁴

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1159729

Makale Geçmişi:

Geliş 09.08.2022

Kabul 07.03.2023

Anahtar Kelimeler:

Reaktif Proaktif Saldırganlık,

Kişilik,

Duygusal-Davranışsal Sorunlar.

ÖZ

Bu çalışmada ergenlerin kişilik özelliklerinin, duygusal ve davranışsal sorunlarının ergenlerde görülen reaktif-proaktif saldırganlığı ne oranda yordadığını incelemek amaçlanmıştır. Araştırma 559'u (%56.4) kız, 432'si (%43.6) erkek olmak üzere toplam 991 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler 14-19 yaş aralığındadır ($\bar{x}=16.05$). Çalışma kapsamında toplanan veriler "Kişisel Bilgi Formu", "Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği", "11-18 Yaş Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği" ve "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi" aracılığıyla elde edilmiştir. Çalışmada çoklu regresyon analizi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada saldırganlık toplam puanı ile dışsallaştırma sorunları, içselleştirme sorunları, deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler olduğu bulunmuştur. Ayrıca saldırganlık toplam puanı ile duygusal denge, uyumluluk ve sorumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Dışsallaştırma sorunları, duygusal denge, deneyime açıklık, sorumluluk, dışadönüklük ve uyumluluk saldırganlığın toplam varyansının %45'ini açıklamaktadır. Reaktif saldırganlığın toplam varyansının %42'si içselleştirme-dışsallaştırma sorunları, duygusal denge, deneyime açıklık, dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk tarafından açıklanmaktadır. İçselleştirme-dışsallaştırma sorunları, deneyime açıklık ve sorumluluğun proaktif saldırganlığın %26 düzeyinde anlamlı yordayıcıları olduğu belirlenmiştir.

THE ROLE OF PERSONALITY TRAITS AND EMOTIONAL-BEHAVIORAL PROBLEMS ON PERCEIVING REACTIVE-PROACTIVE AGGRESSION IN ADOLESCENTS

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1159729

Article History:

Received 09.08.2022

Accepted 07.03.2023

Keywords:

Reactive Proactive Aggression,

Personality,

Emotional-Behavioural Problems,

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the predictive role of personality traits and emotional-behavioral problems over reactive-proactive aggression seen in adolescents. The research was carried out on 559 (%56.4) female and 432 (%43.6) male totally 991 high school students. The students were between the ages of 14-19 ($\bar{x}=16.05$). The data in the study were obtained by using the "Personal Information Form", "Reactive-Proactive Aggression Scale", "Evaluation Scale for Young People" and "Quick Big Five Personality Test". Multiple regression analysis was used in the study. In the study, it was found that there were significant and positive relationships between the total score of aggression and externalization-internalization problems, openness to experience and extraversion. In addition, it was determined that there were significant and negative relationships between the total score of aggression and emotional stability, agreeableness and conscientiousness. Externalizing problems, emotional stability, openness to experience, conscientiousness, extraversion and agreeableness together explained 45% of the total variance of total aggression. On the other hand, %42 total variance of reactive aggression is explained by internalization-externalization problems, emotional stability, openness to experience, extraversion, agreeableness and conscientiousness. Internalization-externalization problems, openness to experience and conscientiousness were found to be significant predictors of proactive aggression by %26

¹ Makale ilk yazarın Prof. Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Uzman Psikolojik Danışman, Milli Eğitim Bakanlığı, sumeyraodabas01@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8250-4901

³ Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık AD, fulyac@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9748-626X

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık AD ORCID: 0000-0002-1081-7976

Alıntılanmak için/Cite as: Ak, S., Cenkseven Önder, F. ve Yılmaz, Y. (2023). Ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlığı yordamada kişilik özellikleri, duygusal ve davranışsal sorunların rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (1), 207-226.

GİRİŞ

Saldırganlık sonuçları açısından ciddi endişe uyandıran, yaygınlığı gün geçtikçe artan hem bireysel hem toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Okul ve ev bağlamında ciddi sorunlara yol açan saldırganlık davranışı, terapi ve ilgili yardım servislerine başvuruda bulunan çocuklar arasında en sık karşılaşılan davranış sorunlarından (Armbruster vd., 2004; Mathieson ve Crick, 2010; Uz-Baş vd., 2012). Okul çağındaki çocukların yaklaşık %10-15'inin yaşitlarının saldırgan davranışlarının sık ve sistematik mağdurları olduğu bildirilmiştir (Kochenderfer ve Ladd 1996; Olweus, 1991). Krug vd. (2002) Dünya Sağlık Örgütü için hazırladıkları raporda; ergenleri ve genç yetişkinleri içeren saldırgan davranışlar; ölümlerin, yaralanmaların ve fiziksel sakatlıkların önde gelen nedenleri arasında olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye’de yapılan araştırmalarda saldırganlığa ilişkin veriler farklılık gösterse de düzeyleri sorunun ne kadar yaygın olduğunu ve ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir (Alikashiöglü vd., 2004; Uz-Baş ve Topçu-Kabasakal, 2010; Pekince, 2012).

Tüm insanların belli boyutlarda gösterdiği ve sonuçlarından çeşitli şekillerde etkilendiği saldırganlık davranışının (Tuzgöl, 1998) biyolojik, fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir geçiş evresi olan ergenlik döneminde arttığı görülmektedir (Steinberg, 2007). Fiziksel güçte kontrolsüz bir artış ve duygu durumunda hızlı değişimlerin yaşandığı ergenlik döneminin çeşitli zorlukları ile karşılaşan ergenler davranışsal alternatiflere sahip olmadıklarında saldırganlığa yönelebilmektedir (Abalı, 2006; Yavuzer, 2011). Ergenlik döneminde ergen için akran grupları ile sosyalleşmek daha önemli hale gelmekte, ergenler girdiği çeşitli akran gruplarında arkadaşlarının onayını kazanmak, statü elde etmek gibi nedenlerle saldırgan davranışlarla birlikte çeşitli risk içeren problem davranışları da sergileyebilmektedir. Aileden bağımsızlaşıp kendi kimliğini kazanmaya çalışan ergen, istekleri reddedildiğinde aile ile çatışmaya girip saldırgan davranışlara yönelebileceği gibi, toplumsal norm ve kurallara uymakta zorluk yaşayıp çeşitli suç içeren riskli davranışlara da yönelebilmektedir.

Bağırmaktan yaralamaya kadar farklı hetorejen yapıda ve çeşitlilikteki davranışların saldırganlık olarak tanımlanması saldırganlığı incelemeyi zorlaştırmaktadır. Araştırmacılar saldırgan davranışları daha iyi anlamak ve müdahale etmek amacıyla saldırganlığın kökenlerini, gelişimsel evrelerini ve türlerini anlamaya çalışmaktadırlar (Barhigt vd., 2017). Bu kapsamda saldırgan davranışların temel işlevlerine, motivasyonlarına ve sonuçlarına bakarak; reaktif ve proaktif saldırganlık olmak üzere saldırganlığın iki ayrı biçimde sınıflandırılabilmesi sonucuna varmışlardır (Vitaro vd., 2006). Marsee ve Frick (2007), reaktif ve proaktif saldırganlık biçimlerinin bilişsel ve duygusal olarak farklı yapılara sahip olduğunu vurgularken; Fite ve Colder (2007) ise proaktif ve reaktif saldırganlığın farklı etiyolojik kuramlar tarafından açıklanabilecek farklı saldırganlık biçimleri olduğunu ifade etmişlerdir. Reaktif saldırganlık, tehdit edici veya kasıtlı olarak algılanan davranışlara karşı saldırgan bir tepkidir (Fite ve Colder, 2007). Reaktif saldırganlıkta kışkırtmaya ve tehdidin kaynağına yönelik verilen tepki derhal ve dürtüsel şekilde gerçekleşir (Vitaro vd., 2006). Proaktif saldırganlık; bir akranı etkilemek veya baskı altında tutmak için kullanılan provoke edilmemiş, kasıtlı, hedefe yönelik davranışlardır (Hubbard vd., 2001).

Reaktif saldırganlık türü, saldırganlığın engellenmeye karşı öfkeli ve düşmanca bir tepki olduğunu öne süren engellenme-saldırganlık modeli tarafından açıklanabilir (Berkowitz, 1978). Engellenme-saldırganlık kuramı, hoş olmayan olayların öfkeli saldırganlığın temeli olduğunu, tehdit edici olarak algılanan hoş olmayan olayların bir korku uyandırdığını ya da bireyde kendini uyarılara karşı savunma ihtiyacı oluşturduğunu öne sürer (Fite ve Colder, 2007). Engellenme kuramına göre iç veya dış faktörlerin bir sonucu olarak bireyin hedefleri engellenirse, bireyde düşmanlık ve öfke duyguları tetiklenebilir (Dollard vd., 1939; akt: Polman vd., 2007). Bu artan olumsuz duygular, kendini savunmak için saldırganlık gösterme ya da engellenme kaynağına zarar vermek için harekete geçme durumunu tetikleyebilir. Engellenen hedef ne kadar önemliyse, engellenme ve saldırgan dürtü de o oranda artar. Crick ve Dodge (1996) saldırganlığın meydana gelmesinde, sosyal bilişsel süreçlerin etkisini araştırdıkları çalışmalarında, reaktif saldırganlık sergileyen çocukların sosyal ipuçlarını yorumlamada eksikler, çarpıtmalar yaşadıklarını ve belirsiz ipuçlarını düşmanca yorumladıklarını ifade etmişlerdir.

Proaktif saldırganlık; bir akranı etkilemek veya baskı altında tutmak için kullanılan provoke edilmemiş, kasıtlı, hedefe yönelik davranışlardır (Hubbard vd., 2001). Proaktif saldırganlık kavramı, saldırganlığın sosyal öğrenme modeline dayanır (Bandura ve Walters, 1977). Sosyal öğrenme modeli; saldırganlığın pekiştirme ihtimallerinin yönettiği, edinilmiş bir davranış olduğunu ileri sürer. Bu görüşe göre proaktif saldırganlıkta eylemler, beklenen ödüller tarafından yönlendirilmektedir. Proaktif saldırganlık; dış ödülün motive ettiği, hedef odaklı, planlanmış saldırganlığı temsil eder. Başka bir deyişle, bireyler saldırır; çünkü saldırganlığın hedeflerine ulaşmak için yararlı bir strateji olduğunu öğrenmişlerdir (Fite ve Colder, 2007). Reaktif saldırganlık, genellikle olumsuz sonuçların ortaya çıktığı belirsiz durumlarda düşmanca atfetme eğilimi ile ilişkiliyken; proaktif saldırganlıkta ise saldırgan

çocukların, sosyal durumlarda kendilerine kişisel kazanımlar sağlayacağını tahmin ettikleri saldırgan stratejilere yöneldikleri görülmüştür (Renouf vd., 2010).

Tam yaygınlık oranlarını bilmek imkânsız olsa da mevcut epidemiyolojik araştırmalar, genel popülasyondaki ergenlerin yaklaşık %15-20'sinin ciddi duygusal ve/veya davranışsal rahatsızlıklardan sıkıntı yaşadığını göstermektedir (Offer ve Schonert-Reichl, 1992). Duygusal-davranışsal sorunlar, ergenlerin sosyal ve duygusal iyi olma hali üzerinde kalıcı etkiler yapabilir (Hughes ve Gullone, 2008). Çocuğun erken yaşlarda duygusal-davranışsal sorunlara sahip olması ergenlikte ve yetişkinlikte eğitimsel başarısızlık, başkalarına zorbalık etme, yalan söyleme, çalma, cezai davranış, madde kullanımı, yetişkinlikte işsizlik (Frick vd., 2014; Parsonage vd., 2014) ve kalıcı psiko-sosyal problemler (Rutter vd., 2006)'in nedeni olarak görülmektedir. Ayrıca çoğu duygusal-davranışsal sorunlar ergenlikte bir arada görülebilmekte, biri için risk faktörü olan bir durum diğerlerini de tetiklemektedir (Anderson vd., 1987; Garnefski ve Diekstra, 1997; McConaughy ve Skiba, 1993; Verhulst ve van der Ende, 1993). Duygusal ve davranışsal sorunlar yaşayan çocuklar akranları tarafından reddedilmekte, okulda daha fazla uyum sorunları yaşayarak okul psikolojik danışma ve rehberlik servislerine yönlendirilmektedir.

Duygusal ve davranışsal sorunların doğasının birbirinden farklı olması, ortaya çıkış sebeplerinin de farklı olmasından kaynaklanır. Bu durum uygulanacak müdahale yöntemlerinin, ayrıca önleyici çalışmaların da farklı olmasını gerektirir. Bundan dolayı araştırmada bu sorunlar “duygusal” ve “davranışsal” sorunlar olarak adlandırılmış ve ayrı değerlendirilmiştir. Araştırmacılar çeşitli sınıflandırma sistemleri kullanarak davranış problemlerini inceleme yoluna başvurmuşlardır. Bunlardan biri de problemin doğasına göre sınıflandırmada işlevsel bir yaklaşım olarak görülen “içselleştirilmiş davranış sorunları” ve “dışsallaştırılmış davranış sorunları” ayrımıdır.

İçselleştirilmiş davranış problemleri temel olarak ruh halindeki veya duygudaki bir rahatsızlık ile karakterize edilir ve endişe, korku, geri çekilme, somatik şikayetler şeklinde görülebilir (Sturge-Apple vd., 2010). Problemleri iç dünyalarında yaşayan kişiler, yaşadıkları yoğun endişe, korku gibi duygular nedeniyle daha mutsuz görünebilir. Ancak davranışsal anlamda çeşitli disiplin suçları gibi dışa yansıyan problemlerle uyum sorunu oluşturmadıkları için mutsuz görünmeleri problem olarak algılanmaz. Bu sebeplerden dolayı içselleştirilmiş sorunlar sergileyen bireylerin çoğu zaman fark edilmemeleri ya da göz ardı edilmeleri olasıdır. Bu durum, bireylerin sorunları büyümeden yardım edilmesini güçleştirmektedir (Akan, 2001).

Literatürde “kontROLSÜZLÜK”, “saldırganlık” ve “davranım bozukluğu” gibi adlarla nitelendirilen dışsallaştırılmış sorunlar, başkalarına veya fiziksel çevreye yönelik olumsuz eylemlerden oluşur (Laghi vd., 2013). Dışsallaştırılmış sorunlar; “agresif, bozucu, yıkıcı, toplumun yasalarını ve kurallarını ihmal eden gözlemlenebilir antisosyal davranışlar” olarak tanımlanabilir (Austin ve Sciarra, 2012).

Duygusal-davranışsal sorunlar; bireyin bilişsel süreçlerine (Garnefski vd., 2005; Milich ve Dodge, 1994), bireyin öz kontrol, duygusal öz düzenleme becerilerinde eksikliğe, akranlarıyla sosyal etkileşimde zorluk çekmesine (Cicchetti ve Toth, 1991; akt: Laghi vd., 2013), yaşamın ilk yıllarındaki aile-çocuk etkileşimine (Ögel vd., 2005), öğretmenden ve anneden algılanan duygusal istismara (Şimşek ve Cenkseven-Önder, 2011), bireyin sosyo-ekonomik düzeyine (Savi, 2008; Kauffman ve Landrum, 2015), arkadaş ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklara, biyolojik faktörlere (Center ve Kemp, 2003) bireyin kişiliğine (Clark vd., 1994; Samuel ve Widiger, 2008) bağlı olarak oluşabilir.

Reaktif ve proaktif saldırganlığın duygusal-davranışsal problemlerle ilişkili olduğu araştırmalarla ortaya konmuştur. Kesitsel ve boylamsal araştırmalarda her iki saldırganlık türünün de suç işleme davranışı ile ilişkili olduğu bulunmuştur. (Crick ve Dodge, 1996; Vitaro vd., 2002; Raine vd., 2006). Reaktif saldırganlık; depresyon ve anksiyete gibi semptomların içselleştirilmesi ve uyku problemi ile ilişkili bulunurken, proaktif saldırganlığın ilişkili olmadığı görülmüştür (Dodge vd., 1997; Fite, Becker vd., 2014; Morrow vd., 2006; Raine vd., 2006; Vitaro vd., 2002). Bir başka araştırmada depresif kız öğrencilerden intihar davranışına yöneldiği rapor edilenlerin, reaktif saldırganlığı daha fazla sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır (Greening vd., 2010). Görüldüğü gibi duygusal-davranışsal problemler ile reaktif ve proaktif saldırganlık arasında bir ilişki vardır. Bu açıdan incelendiğinde duygusal-davranışsal sorunlara sebep olan faktörler ile saldırganlığa neden olan faktörlerle benzerlikler olduğunu görürüz. Buradan yola çıkarak duygusal-davranışsal sorunlar için risk oluşturan mevcut hazır durumların saldırganlığı da ortaya çıkarabileceği yorumunu yapabiliriz. Ancak her bireyde duygusal-davranışsal sorunlar açık bir saldırganlığa dönüşmeyebilir. Duygusal-davranışsal problemlere neden olan faktörlere baktığımızda tek risk faktöründen bahsetmek mümkün olmadığı düşünülebilir. Ancak duygusal-davranışsal sorunlar yaşayan bireylerin bazı ortak risk faktörlerine ve kişilik özelliklerine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Yavuzer (2003) kişilik özelliklerine bağlı olarak bazı bireylerin diğerlerinden daha çabuk hayal kırıklığı yaşayabileceğini, bu hayal kırıklığı sonucu oluşan öfke ile olumsuz tepkilerde bulunabileceğini ifade etmiştir. Ögel

vd. (2006) yaptıkları araştırmada dürtüsel, aşırı alingan, çok çabuk hayal kırıklığına uğrama ve buna tahammül edememe, başkaları tarafından çabuk kızdırılabilme, ev ve okulda sosyal olarak aşırı içine kapanık olma gibi kişilik özelliklerine sahip bireylerin şiddete daha eğilimli olduğunu ifade etmiştir. Aynı olaylar her bireyde olumsuz davranışa yol açmamakta, bazı bireyler saldırganca davranmaya ya da duygusal ve davranışsal sorunlar yaşamaya daha eğilimli bir kişilik yapısına sahip olabilmektedir.

Kişilik, kişilerarası ilişkilerin niteliğini, zorlu yaşam koşullarına karşı uyumu, mesleki başarıları, sosyal katılımı, mutluluğu ve sağlığı yordayan en önemli değişkenlerden biridir (Morsünbül, 2014). Tüm davranışlarımız üzerindeki açık etkisi düşünüldüğünde saldırganlığı anlamada da önemli olarak görülmüştür. Ergenlik döneminde; aile ve akran ilişkileri değişir. Okul yapısı ve akademik sorumluluklar farklılaşabilir. Ergenliğin gerçekleşmesi ile cinsiyet rolleri değerlendirilir (Gleason vd., 2004). Yaşam sürecinde gelişimsel dönemler içinde ergenlik dönemi, kişilik üzerinde en fazla etkinin olduğu dönemdir. İstikrarlı bireysel farklılıklar zayıf belirsiz durumlarda veya geçiş dönemine özgü sorumluluklar yerine getirilmediğinde en büyük etkiye sahip olur (Caspi ve Moffit, 1993).

Kişilik özelliklerimiz olaylara vereceğimiz tepkileri, yaşadığımız probleme karşı bulacağımız çözümleri etkilemektedir. Aynı zamanda kişilik özelliklerimiz, duygusal-davranışsal sorunlara yatkınlığımızı da ortaya koymaktadır. Yaşadığımız engellenme ve öfke durumunu açık bir saldırganlığa mı dönüştüreceğiz yoksa içe atıp duygusal olarak mı tepki vereceğiz sorusunun cevabıyla da oldukça ilgili görülmektedir. Yapılan araştırmalarda kişilik özellikleriyle saldırgan davranışlar arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu görülür (Borroni vd., 2014; Gleason vd., 2004; Jensen-Campbell vd., 2007; Jones vd., 2011; Miller ve Lynam, 2006; Miller vd., 2012).

Bugüne kadar kişilik ve kişiliği tanımlayan boyutlar hakkında sunulan farklı görüşler içinde beş faktör kişilik kuramı bütün boyutları tek çatı altında toplaması bakımından önemlidir (Bacanlı vd., 2009). Allport ile başlayan özelliklerin sınıflandırılması, McCrae ve Costa (1999) ile son şeklini almıştır. Modelde yer alan beş faktör; dışadönüklük, duygusal denge, sorumluluk, uyumluluk ve deneyime açıklık olarak isimlendirilmiştir.

Saldırganlığın gelişimsel evreler göz önüne alındığında ergenlik döneminde görülme sıklığının artması, bu dönemde bulunan bireyler açısından risk faktörü oluşturmakta, daha başka sorunlara yol açmadan saldırganlığın altında yatan sebepleri araştırarak gelişimsel rehberlik kapsamında yapılacak önleyici çalışmalara yön verilmesi önemli hale gelmektedir. Saldırganlığın gelişiminin ve nedenlerinin daha iyi anlaşılması için alt türlerinin iyi anlaşılması önemlidir (Vitaro vd., 2006). Saldırganlığın iki alt türünü ortaya çıkaran sebeplerin farklı olması saldırganlığı önlemek amacıyla yapılacak çalışmaların daha işlevsel olması için farklılaşmasını gerektirmektedir. Bu anlamda okul psikolojik danışmanları için saldırganlık alt türlerinin bilinmesi, önleyici ve müdahale edici çalışmaların planlaması bakımından yol gösterici olacaktır. Türkiye’de reaktif ve proaktif saldırganlığa ilişkin yapılan çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir (Uz-Baş vd., 2012). Saldırgan davranış; suç içeren davranış, riskli cinsel davranış, okulu bırakma ve depresyon dahil olmak üzere bir dizi olumsuz sonuçla bir arada görülebilmektedir (Barhight vd., 2017). Ergenlik döneminde saldırganlıkla birlikte görülme sıklığı artan duygusal-davranışsal sorunlar toplumsal uyumu önemli ölçüde etkilediği gibi ergenin iyi olma hali üzerinde de önemli derecede etkilidir. Ergenlik döneminde görülen duygusal-davranışsal sorunların yetişkinlikte başka problemlerle birlikte görülmesi olasıdır. Bundan dolayı ergenlik döneminde duygusal-davranışsal sorunlara zemin hazırlayan risk faktörlerini bilerek çalışmaların yürütülmesi, önleyici çalışmalar yapılması hem bireysel hem de toplumsal açıdan oldukça önemli görülmektedir. Kişilik, tüm davranışlarımız üzerinde açık bir etkisi olan, bireysel farklılıklarımızı ortaya koyan dinamik bir yönümüzdür. Saldırgan davranışlarımız üzerinde de etkisi olacağı öngörülmektedir. Bu etkiyi tespit edebilmek için yapılan araştırmada çocuk ve ergenlerde bireysel farklılıkları ortaya çıkarmak, davranışsal sorunlara yatkın olabilecek bireyleri tespit etmek için yaygın olarak kullanılan beş faktör modeli (Ehrler vd., 1999) kullanılmıştır. Stresle başa çıkma (Sav, 2007), öznel iyi olma (Reisoğlu ve Yazıcı, 2017) gibi bireyin uyumunu ve toplumdaki mutluluğunu etkileyen değişkenlerle ilişkisi olan beş faktör boyutları saldırganlığa ilişkin bilgilerimizi derinleştireceği düşünülmektedir. Türkiye’de saldırganlıkla kişilik özelliklerini bir arada ele alan çalışmalarda denetim odağı (Efiltili, 2006), narsisizm (Aydın ve Akgün, 2014; Torun, 2016; Yalın, 2018), dürtüsellik (Aydın ve Akgün, 2014), mükemmeliyetçilik (Şahin, 2011) gibi kişiliğin tek boyutlarıyla ya da antisosyal kişilik, psikopati (Ateş vd., 2009) ve kişilik bozukluğu (Akpmar, 2010) gibi kişiliğin klinik boyutları ile çalışmalar yapıldığı görülür. Bu çalışma, kişiliğin klinik olmayan bir örnekte, farklı davranışlarla ilgili olabilecek yönlerini görmemize fırsat verecek olması bakımından önemlidir. Türkiye’de yapılan araştırmalar incelendiğinde saldırganlığın alt türlerinin birden çok kişilik özellikleriyle, ergen duygusal ve davranışsal sorunlarıyla incelendiği araştırmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda araştırmamızın literatüre olumlu katkılar sağlayacağı düşünülerek hazırlanan bu araştırmada ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlığı yordamada kişilik özellikleri, duygusal ve davranışsal sorunların rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu genel amaç çerçevesinde araştırmada öncelikle ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık puanları ile kişilik özellikleri (duygusal denge,

dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal-davranışsal sorunları arasındaki ilişki incelenmiştir. Daha sonra ergenlerin kişilik özelliklerinin (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal-davranışsal sorunlarının reaktif saldırganlığı, proaktif saldırganlığı ve toplam saldırganlığı ne oranda yordadığı araştırılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, lise öğrencilerinin reaktif-proaktif saldırganlığını yordamada kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunların rolünü anlamaya yönelik ilişkisel tarama türünde betimsel bir araştırmadır. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2011). Araştırmanın bağımlı değişkeni reaktif-proaktif saldırganlık, bağımsız değişkenleri ise kişilik özellikleri (duygusal denge, deneyime açıklık, sorumluluk, uyumluluk, dışadönüklük), duygusal ve davranışsal sorunlardır (içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış davranışlar).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Mersin ili Tarsus ilçesindeki Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı liseler arasından (Anadolu Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi) seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun/kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılarak yedi farklı liseden seçilmiştir. Öğrencilerin 286'sı 9., 272'si 10., 224'ü 11. ve 209'u 12. sınıfta öğrenim görmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 559'u (%56.4) kız, 432'si (%43.6) erkektir. Öğrencilerin yaşları 14-19 arasında olup yaş ortalamaları 16.05'dir (Ss=1.19). Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin %48.3'ü ilkokul mezunudur. Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin yalnızca %2.6'sı üniversite mezunu, %0.2'si ise lisansüstü mezunudur. Araştırmaya katılan öğrencilerinin babalarının %42'sinin ilkokul mezunudur. Öğrencilerin babalarının %8.1'i üniversite mezunu, % 0.2'si ise lisansüstü mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi ve 11-18 Yaş Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği (YSR/11-18) ve araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Ölçme araçlarına ait bilgiler şu şekildedir:

Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği Raine vd. (2006) tarafından geliştirilmiş olup, Türkçeye uyarlama çalışması Cenkseven-Önder vd. (2016) tarafından yapılmıştır. 3'lü Likert tipi olan ölçek, 0-1-2 olarak puanlanmaktadır. Ölçekte yer alan 23 maddenin 11 maddesi reaktif saldırganlık, 12 maddesi ise proaktif saldırganlık boyutunu ölçmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar saldırganlık eğiliminin de yüksek olduğu anlamına gelir. Ölçek reaktif-proaktif saldırganlık içeriği dışında hem sözel hem de fiziksel saldırganlığı da ele alan maddelerden oluşup saldırganlığın durumsal ve nedensel boyutunu da içermektedir. Ölçekten reaktif saldırganlık, proaktif saldırganlık ve toplam saldırganlık puanları elde edilmektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması (Cenkseven-Önder vd., 2016) 763 ortaokul ve lise öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Güvenirlilik katsayıları toplam saldırganlık puanı için .88; proaktif saldırganlık için .84; reaktif saldırganlık için ise .84 olarak tespit edilmiştir. Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe formunun orijinal formda olduğu gibi iki faktörlü bir yapı sergilediği görülmüştür ($\chi^2=599.64$, $df=229$, $AIC=693.62$, $GFI=.97$, $AGFI=.97$, $NFI=.98$, $NNFI=.99$, $IFI=.99$, $RMSEA=.046$).

Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi; Vermultst ve Gerris tarafından (2005) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe 'ye uyarlama çalışması Morsünbül (2014) tarafından yapılmıştır. Testte kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla 30 sıfat yer almakta, her bir kişilik özelliği 6 madde ile ölçülmektedir. 1 ile 7 arasında puanlanan 7'li Likert tipi bir yapı göstermektedir. Testin Türkçe formunun Cronbach alfa değerleri dışadönüklük için 0.81, uyumluluk için 0.80, sorumluluk için 0.86, duygusal denge için 0.78 ve deneyime açıklık için 0.73 olarak bulunmuştur. Test-tekrar-test güvenirliliği her bir boyut için uyumluluk (.73), dışadönüklük (.81), sorumluluk (.81), duygusal denge (.72), deneyime açıklık (.71) olarak bulunmuştur.

Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği (YSR/11-18) Achenbach (1991) tarafından geliştirilmiş olup, ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışmalarını Erol vd. (1998) yapmıştır. Ölçek 17'si yeterli, 112'si sorun maddesi olmak üzere iki farklı bölümden oluşmaktadır. Son altı ayda görülme sıklığına göre derecelendirilen sorun davranışlar 0, 1 ve 2 olarak derecelendirilir. Sorun davranışlar kendi içerisinde çeşitli alt ölçekler içinde gruplandırılır. Ölçek kapsamında bu çalışmada da kullanılan İçe Yönelim ve Dışa Yönelim gibi iki ayrı davranış gösterge grubu puanı elde edilebilmektedir. İçe yönelim grubunda; Somatik Yakınmalar, Sosyal içe Dönüklük,

Anksiyete-Depresyon bulunurken; Dışa Yönelim grubunda ise, Suça Yönelik ve Saldırgan Davranışlar olmak üzere iki alt test bulunmaktadır. Ayrıca içe ve dışa yönelim gruplarına girmeyen Düşünce Sorunları, Sosyal Sorunlar ve Dikkat Sorunları da ölçekte yer almaktadır. Bu alt testlerin toplamından ölçüğe ilişkin toplam problem puanı elde edilebilmektedir. Ölçeğin test-tekrar test güvenilirliği Toplam Yeterlik için .81, Toplam Problem için .82 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach Alfa katsayısı ile hesaplanmış ve katsayılar içe Yönelim için .80, Dışa Yönelim için .81 ve Toplam problem için .89 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar ölçüğün iç tutarlılığının test-tekrar test korelasyonundaki gibi yüksek olduğunu ve ele alınan cinsiyet ve yaş gruplarında güvenilir olarak kullanılabilirliğini göstermiştir (Erol vd. 1998).

Kişisel bilgi formu kapsamında ise öğrencilere ait yaş, cinsiyet, sınıf, ebeveyn öğrenim durumu, ebeveyn sosyo-ekonomik düzeyi, anne baba öz-üvey, sağ-ölü, birlikte-ayrı şeklinde demografik bilgilere ulaşmaya yönelik sorular bulunmaktadır.

İşlem

Araştırma için gerekli izinler alındıktan sonra veri toplama işlemi araştırmacı tarafından belirlenen günlerde ve ders saatlerinde yapılmıştır. Uygulama sırasında öğrencilere soruların içten ve samimi cevaplanmasının önemi vurgulanmıştır. Ölçeklerin uygulama süresi ortalama 50 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Ergenlerde reaktif ve proaktif saldırganlığı kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarını ne oranda yordadığını belirlemek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. Toplanan verilere öncelikle kayıp değerler ve uç değerler ile ilgili sorunların giderilmesi amacıyla temel analizlerin yapılması aşamasına geçilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla öncelikle analizler için gerekli sayıtlar incelenmiş; gerekli sayıtların karşılandığı görüldüğünden verilerin analiz işlemine geçilmiştir. Belirtilen analizler SPSS 22 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin güven aralığı %95 ($p < .05$) olarak belirlenmiştir.

BULGULAR

Ergenlerde kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarının reaktif ve proaktif saldırganlığı ne düzeyde yordadığını belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle modele alınan değişkenlerin aralarındaki korelasyon değerleri incelenmiştir. Öğrencilerin Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi, Reaktif- Proaktif Saldırganlık Ölçeği ve 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği'nden aldıkları puanlara ilişkin korelasyon değerleri Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğrencilerin Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi ve, 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Arasındaki Korelasyon Katsayısına İlişkin Değerler										
	Proaktif	Reaktif	Toplam	Uyumluluk	Dışadönüklük	Sorumluluk	Denge	Açıklık	İçselleştirme	Dışsallaştırma
Proaktif Saldırganlık	-	.47**	.64**	-.09**	.07**	-.20**	-.14**	.07*	.21**	.48**
Reaktif Saldırganlık		-	.97**	-.12**	.06	-.23**	-.36**	.14**	.41**	.60**
Toplam Saldırganlık			-	-.13**	.08*	-.25**	-.33**	.14**	.39**	.64**
Uyumluluk				-	.08*	.34**	.05	.43**	-.12**	-.18**
Dışadönüklük					-	-.11**	.41**	.16**	-.27**	.08**
Sorumluluk						-	.08*	.23**	-.17**	-.30**
Duygusal Denge							-	-.02	-.55**	-.33**
Deneyime Açıklık								-	-.01	.08*

İçselleştirme									-	.53**
Dışsallaştırma										-
Ort.	.89	7.25	8.14	33.9	24.7	28.4	25.1	29.9	18.3	3.1
Ss	1.3	3.7	4.5	5.09	7.5	6.8	6.7	5.8	9.6	1.02
α	.60	.79	.80	.67	.75	.76	.71	.66	.84	.84
** p<.01 *p<.05										

Tablo 1 incelendiğinde proaktif saldırganlıkta; dışsallaştırma sorunları ($r=.48$, $p<.01$), içselleştirme sorunları ($r=.21$, $p<.01$), deneyime açıklık ($r=.07$, $p<.05$) ve dışadönüklük ($r=.07$, $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı; sorumluluk ($r=-.20$, $p<.01$), duygusal denge ($r=-.14$, $p<.01$) ve uyumluluk ($r=-.09$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı korelasyonlara sahiptir. Reaktif saldırganlığın dışadönüklük ile anlamlı ilişki göstermediği görülmektedir ($r=.06$, $p>.05$). Bununla beraber reaktif saldırganlığın dışsallaştırma problemleri ($r=.60$, $p<.01$), içselleştirme sorunları ($r=.41$, $p<.01$) ve deneyime açıklık ($r=.14$, $p<.01$) arasında pozitif yönde anlamlı; duygusal denge ($r=-.36$, $p<.01$), sorumluluk ($r=-.23$, $p<.01$) ve uyumluluk ($r=-.12$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı korelasyonlara sahip olduğu görülmektedir. Toplam saldırganlıkta ise dışsallaştırma problemleri ($r=.64$, $p<.01$), içselleştirme problemleri ($r=.39$, $p<.01$), deneyime açıklık ($r=.14$, $p<.01$), dışadönüklük ($r=.08$, $p<.01$) ile pozitif yönde anlamlı ilişki bulunurken; duygusal denge ($r=-.33$, $p<.01$), sorumluluk ($r=-.25$, $p<.01$) ve uyumluluk ($r=-.13$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Ergenlerin kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarının proaktif saldırganlığı ne oranda yordandığını belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucu Tablo 2’ de sunulmuştur.

Değişken	B	Standart Hata B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	.469	.370	-	1.27	.205	-	-
Uyumluluk	-.008	.008	-.03	-1.00	.318	-.104	-.032
Dışadönüklük	.002	.006	.01	.29	.773	.095	.009
Sorumluluk	-.013	.006	-.07	-2.20	.028	-.195	-.070
Duygusal Denge	.008	.007	.04	1.21	.227	-.125	-.038
Deneyime Açıklık	.015	.007	.07	2.11	.035	.07	.067
İçselleştirme	-.017	.005	-.13	-3.44	.001	.166	-.109
Dışsallaştırma	.095	.007	.46	14.80	.000	.491	.427
R=.51 $\Delta R^2=.26$ F(7, 983)=48.81 p=.000							

Tablo 2 incelendiğinde uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık, içselleştirme sorunları ve dışsallaştırma sorunları ergenlerin proaktif saldırganlık düzeylerini anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir ($\Delta R^2=.26$, $p<.001$). Bu yedi değişken birlikte, proaktif saldırganlığın toplam varyansının %26’sını açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, yordayıcı değişkenlerin proaktif saldırganlık üzerindeki görece önem sırası; dışsallaştırma sorunları ($\beta=.46$), içselleştirme sorunları ($\beta=-.13$), sorumluluk ($\beta=-.07$), deneyime açıklık ($\beta=.07$), duygusal denge ($\beta=.04$), uyumluluk ($\beta=-.03$) ve dışadönüklük ($\beta=.01$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise dışsallaştırma sorunları ($t=14.80$, $p<.001$), içselleştirme sorunları ($t=-3.44$, $p<.01$) sorumluluk ($t=-2.20$, $p<.05$) ve deneyime açıklığın ($t=2.112$, $p<.05$) anlamlı yordayıcılar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte uyumluluk ($t=-1.00$, $p>.05$), dışadönüklük ($t=.29$, $p>.05$) ve duygusal denge ($t=1.208$, $p>.05$) değişkenlerinin proaktif saldırganlığın anlamlı yordayıcıları olmadığı anlaşılmaktadır.

Araştırmada ergenlerde reaktif saldırganlığın; kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları tarafından ne oranda yordandığını belirlemek için regresyon analizi yapılmış ve analize ilişkin sonuçlar Tablo 3’ te sunulmuştur.

Tablo 3. Reaktif Saldırganlığın Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi							
Değişken	B	Standart Hata B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	5.801	.927	-	6.26	.000	-	-
Uyumluluk	-.046	.021	-.06	-2.18	.029	-.118	-.07
Dışadönüklük	.047	.014	.10	3.27	.001	.059	.104
Sorumluluk	-.039	.015	-.07	-2.59	.01	-.231	-.082
Duygusal Denge	-.119	.017	-.22	-6.91	.000	-.355	-.215
Deneyim Açıklık	.089	.018	.14	4.97	.000	.14	.157
İçselleştirme	.028	.013	.07	2.19	.029	.407	.070
Dışsallaştırma	.262	.018	.45	14.64	.000	.596	.423
R=.65 $\Delta R^2=.42$ F(7, 983)=102.02 p=.000							

Tablo 3 incelendiğinde uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık, içselleştirme sorunları ve dışsallaştırma sorunları ergenlerin reaktif saldırganlık düzeylerini anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir ($\Delta R^2=.42$, $p<.001$). Bu yedi değişken birlikte, reaktif saldırganlığın toplam varyansının %42'sini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, yordayıcı değişkenlerin reaktif saldırganlık üzerindeki görece önem sırası; dışsallaştırma sorunları ($\beta=.45$), duygusal denge ($\beta=-.22$), deneyime açıklık ($\beta=.14$), dışadönüklük ($\beta=.10$), içselleştirme sorunları ($\beta=.07$), sorumluluk ($\beta=-.07$) ve uyumluluk ($\beta=-.06$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise dışsallaştırma sorunları ($t=14.64$, $p<.001$), duygusal denge ($t=-6.91$, $p<.001$), deneyime açıklık ($t=4.97$, $p<.001$), dışadönüklük ($t=3.27$, $p<.01$), sorumluluk ($t=-2.59$, $p<.01$), içselleştirme sorunları ($t=2.19$, $p<.05$) ve uyumluluğun ($t=-2.18$, $p<.05$) anlamlı yordayıcılar olduğu görülmüştür.

Çalışmada son olarak ergenlerin kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), içselleştirme sorunları ve dışsallaştırma sorunlarının toplam saldırganlığı ne oranda yordandığını belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Saldırganlığın (toplam puan) Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonucu							
Değişken	B	Standart Hata B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	6.270	1.086	-	5.77	.000	-	-
Uyumluluk	-.054	.024	-.06	-2.21	.028	-.128	-.070
Dışadönüklük	.049	.017	.08	2.9	.004	.077	.092
Sorumluluk	-.052	.017	-.08	-2.96	.003	-.248	-.094
Duygusal Denge	-.127	.020	-.19	-6.31	.000	-.330	-.197
Deneyime Açıklık	.105	.021	.13	4.96	.000	.136	.156
İçselleştirme	.010	.015	.02	.69	.486	.386	.022
Dışsallaştırma	.368	.021	.52	17.53	.000	.637	.488
R=.67 $\Delta R^2=.45$ F(7, 983)=116.99 p=.000							

Tablo 4 incelendiğinde uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık, içselleştirme problemleri ve dışsallaştırma problemleri ergenlerin toplam saldırganlık düzeylerini anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir ($\Delta R^2=.45$, $p<.001$). Bu yedi değişken birlikte, saldırganlığın toplam varyansının %45'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, yordayıcı değişkenlerin toplam saldırganlık puanı üzerindeki görece önem sırası; dışsallaştırma sorunları ($\beta=.52$), duygusal denge ($\beta=-.19$), deneyime açıklık ($\beta=.13$), dışadönüklük ($\beta=.08$), sorumluluk ($\beta=-.08$), uyumluluk ($\beta=-.06$), ve içselleştirme sorunları ($\beta=.02$) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise dışsallaştırma problemleri ($t=17.53$, $p<.01$), duygusal denge ($t=-6.31$, $p<.001$), deneyime açıklık ($t=4.96$, $p<.001$), sorumluluk ($t=-2.96$, $p<.01$), dışadönüklük ($t=2.9$, $p<.01$), uyumluluk ($t=-2.21$, $p<.05$) toplam saldırganlığın anlamlı yordayıcıları

olduğu görülmüştür. Bununla birlikte içselleştirme problemlerinin ($t=.69$, $p>.05$) toplam saldırganlığın anlamlı yordayıcısı olmadığı anlaşılmaktadır.

TARTIŞMA VE YORUM

Bu bölümde ergenlerde görülen proaktif, reaktif ve toplam saldırganlık puanları ile içselleştirme-dışsallaştırma sorunları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler ile ilgili tartışma yapıldıktan sonra içselleştirme-dışsallaştırma sorunlarının ve kişilik özelliklerinin ergenlerde görülen proaktif, reaktif ve toplam saldırganlığı yordamasına ilişkin bulgular tartışılacak ve yorumlanacaktır.

Araştırma kapsamında öncelikle ergenlerde proaktif, reaktif ve toplam saldırganlık puanlarıyla içselleştirme-dışsallaştırma sorunları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu bağlamda; proaktif saldırganlıkla dışsallaştırma ve içselleştirme sorunları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Çeşitli çalışmalarda proaktif saldırganlığın dışsallaştırma problemleriyle ilişkili olduğu bulunmuştur (Crick ve Dodge, 1996; Vitaro vd., 2002; Raine vd., 2006). Bununla beraber proaktif saldırganlıkla içselleştirme sorunları arasındaki ilişkiyi inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalardan birisinde Connor vd. (2003) erken yaşlardaki travmatik stresle proaktif saldırganlık arasında ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Çalışma kapsamında proaktif saldırganlıkla kişilik özellikleri arasındaki ilişkilere bakıldığında ise deneyime açıklık ve dışadönüklükle anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülürken duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu görülür. Dışadönük bireyler arkadaş gruplarında popülerdir (Ozer ve Benet-Martínez, 2006). Bu bilgiyle paralel olarak proaktif saldırgan çocukların da akran ilişkilerinde bazı zorluklar yaşasalar da akranları tarafından çoğunlukla olumlu olarak değerlendirilmesi (Dodge ve Coie, 1987; Poulin ve Boivin, 1999) proaktif saldırganlıkla dışadönüklük arasındaki ilişkiyi destekler niteliktedir. Koolen vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada uyumsuzluk eğilimlerinin proaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu bulunmuştur. Miller vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada proaktif saldırganlığın, kişiliğin beş temel boyutu ve alt boyutları arasındaki ilişkisine bakıldığında uyumluluk, dürüstlük, özgecilik, uyum, alçak gönüllük, sorumluluk, kabiliyet, başarıma çabası, etrafıca düşünme arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgular araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu reaktif saldırganlıkla dışsallaştırma ve içselleştirme problemleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu şeklindedir. Yapılan çalışmalarda reaktif saldırganlığın yüksek sürekli öfke ve duygu düzenleme güçlüğü ile ilişkili olduğu (Raine vd., 2006) görülmüştür. Ayrıca çeşitli çalışmalarda reaktif saldırganlıkla içselleştirilmiş davranış sorunlarının anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir (Card ve Little, 2006; Fite vd., 2014; Hubbard vd., 2001; Raine vd., 2006; Xu ve Zhang, 2008). Araştırmada reaktif saldırganlığın dışsallaştırma sorunları ile pozitif yönde anlamlı ilişkide olduğu bulunmuştur. Rieffe vd. (2016) 9-13 yaş arasındaki ergenlerle yaptıkları çalışmada reaktif saldırganlık ile benlik saygısı ve duygusal farkındalık arasında düşük düzeyde ilişki görülürken; reaktif saldırganlığın depresyon ve suç işleme ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Reaktif saldırganlığın kişilik özellikleriyle ilişkisine baktığımızda deneyime açıklıkla pozitif yönde anlamlı; sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge ile negatif yönde anlamlı ilişkisi olduğu görülmektedir. Deneyime açık bireylerin tartışmaya açık yapıları, onları kurallar ve baskılar karşısında kışkırtabilir (Bono vd., 2002). Miller ve Lynam (2006) yaptıkları çalışmada reaktif saldırganlıkla uyumluluk ile negatif yönde anlamlı ilişki olduğunu bulmuşlardır. Raine vd. (2006) göre ise reaktif saldırganlık engellenme durumlarında ortaya çıkan öfke gibi duygularla ilişkilidir. Koolen vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada sorumluluk ve uyumlulukla reaktif saldırganlık arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Miller vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada ise reaktif saldırganlıkla; dışadönüklük, dürtüsellik ve heyecan arama arasında anlamlı pozitif yönde ilişki görülürken uyumluluk ve sorumluluk arasında anlamlı negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Bu bulgular göz önüne alındığında ergenlerin kurallara uyma konusunda problem yaşamalarına, duygusal olarak farklılık göstermelerine ve aileleri ve çeşitli otorite figürleri tarafından engellenmelerine sebep olabilir. Bu durumun ise hoş olmayan duyguların ortaya çıkması ve bunların reaktif saldırganlığa dönüşmesine neden olabileceği söylenebilir.

Toplam saldırganlık ile dışsallaştırma sorunları ve içselleştirme sorunları ile puanı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Erdoğan (2005), suça yönlendirilen çocukların daha yüksek saldırganlık puanına sahip olduklarını belirlemiştir. Sökmen (2017) ise madde bağımlılığının fiziksel saldırganlıkla ilişkili olduğunu bulmuştur. Bu bulgulara göre dışsallaştırılmış davranış sorunları ile saldırgan tepkiler arasında ilişkili olduğu söylenebilir. Fontaine vd. (2019) yaptıkları boylamsal çalışmada şiddet suçları ile depresyon belirtilerinin sarmal bir modelle gelişebileceğini ifade etmektedirler. Bu bulgu saldırganlık şeklinde ortaya çıkabilen suç davranışları ile depresyon gibi içselleştirilmiş davranış sorunları birbiriyle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Toplam saldırganlık puanı ile kişilik özelliklerinin ilişkisine baktığımızda ise bireylerin dışadönük ve deneyime açık olma eğilimleri arttıkça saldırganlıkları artarken; uyumluluk, sorumlu ve duygusal açıdan dengeli hale geldiklerinde saldırganlıkları azalmaktadır. Saldırganlık toplam puanı ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkilere baktığımızda bireylerin dışadönüklük ve deneyime açıklık eğilimleri arttıkça saldırganlığının arttığı görülmektedir. Araştırmamızın sonucu ile uyumlu olarak Smits ve De Boeck (2006) tarafından sözel saldırganlık ve öfke arasında engelleme sistemlerinin rolü ile ilgili yaptıkları çalışmada, dışadönüklük arttıkça sözel saldırganlık üzerindeki engellemelerin azaldığını bulmuşlardır. Ayrıca Burger (2006) dışadönük bireylerin girişken olmalarının yanın da atılgan da olmalarından dolayı anında tepki gösterip ne hissettiklerini hiç düşünmeden belirtebileceklerini, sonunu düşünmeden söyledikleri ve anında yaptıkları davranışların problem yaratabileceğini belirtmiştir. Deneyime açıklık bazı araştırmalarda saldırganlıkla anlamlı ilişkisi olmadığı görülürken (Ulu, 2016) bazı çalışmalarda ise negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir (Yöyen, 2017). Kişiliğin sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge yönü saldırganlıkla en çok ilişkilendirilen boyutlar olduğu görülmektedir. Jones vd. (2011) yaptıkları meta- analitik bir araştırmada sorumluluk, uyumluluk ve nevrotikliğin saldırgan ve antisosyal davranışlarla ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Jensen-Campbell vd. (2007) tarafından yapılan araştırmada sorumluluk boyutunun öfke ve saldırganlık arasında aracılık ettiğini bulmuşlardır.

Araştırmada kişilik özellikleri, dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının proaktif saldırganlığın %26'sını yordadığı görülmektedir. Dışsallaştırma sorunların artması proaktif saldırganlığı artırırken, içselleştirme sorunların artması proaktif saldırganlığın azalmasına neden olduğu görülmektedir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklığın artması proaktif saldırganlığın artışına neden olurken, sorumluluğun azalması proaktif saldırganlığın artışına neden olmaktadır. Dışsallaştırılmış davranış sorunları; "agresif, bozucu, yıkıcı, toplumun yasalarını ve kurallarını ihmal eden gözlemlenebilir antisosyal davranışlar" olarak tanımlanabilir (Austin ve Sciarra, 2012). Bu kapsamda yangın çıkarma, hırsızlık gibi kasıtlı davranışlar gerçekleştiren bireylerin bu davranışları proaktif saldırganlıkla gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu durumda dışsallaştırılmış davranış problemlerinde proaktif saldırganlığın hedefe ulaşma konusunda aracı olduğunu ve problemler arttıkça saldırganlığın da artabileceği yorumunu yapılabilir. İçselleştirme sorunları temel olarak ruh halindeki veya duygudaki bir rahatsızlık ile karakterize edilir ve endişe, korku, geri çekilme, somatik şikayetler şeklinde görülebilir (Sturge-Apple vd., 2010). Bireyler daha içe yönelidikçe daha tepkisizleştiği, kendine yönelik daha fazla suçlama, değersizlik hissettiği düşünülerek proaktif saldırganlığın azalacağı yorumu yapılabilir. Proaktif saldırganlığın daha büyük gruplarla gerçekleştiği bilgisi göz önüne alındığında (Hubbard vd., 2001) sosyal çevresinden kopan bireyde daha da azalması beklenir.

Sorumluluk boyutundan alınan puanların azalması proaktif saldırganlığın artmasına neden olduğu görülmektedir. Miller vd. (2012) tarafından yapılan benzer bir araştırmada proaktif saldırganlığın; uyumluluk ve sorumluluk tarafından negatif yönde yordandığı bulunmuştur. Bireyler davranışları üzerinde kontrolleri azaldıkça aynı zamanda empati gibi birtakım becerilerden de uzaklaşmakta ve hedefine ulaşmak için saldırganlığın daha soğuk ve yıkıcı hali olan proaktif saldırganlığı sergilemeye hazır hale geldikleri söylenebilir. Proaktif saldırganlıkta artışa neden olan bir diğer kişilik özelliği ise deneyime açıklıktır. Deneyime açık bireyler; hayal kurmayı seven, bağımsız, sıradanlığı sevmeyen ve meraklı olma özelliklerine sahiptir (Burger, 2006). Ergenlik dönemi içerisinde farklılıklar oluşturma merakı çeşitli heyecan arama davranışlarına dönüşüp risk içeren davranışlarla birleşebilir. Heyecan arama davranışının saldırganlık üzerinde etkisi belirtilmiştir (Wilson ve Scarpa, 2011). Heyecan arama duygusu ile denenen riskli davranışların ya da tütün, alkol, uyuşturucu vb. maddelerin akranların onayıyla birlikte proaktif saldırganlığa dönüşebileceği düşünülebilir.

Araştırmada kişilik özellikleri, dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının reaktif saldırganlığın %42'sini yordadığı görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; reaktif saldırganlığın içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları tarafından yordandığı görülmektedir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklık ve dışadönüklüğün artması reaktif saldırganlıkta artışa neden olurken; sorumluluğun, uyumluluğun ve duygusal dengenin azalması saldırganlığın artmasına neden olmaktadır.

Reaktif saldırganlık; saldırganlığın engellenmeye karşı öfkeli ve düşmanca bir tepki olduğunu öne süren engellenme-saldırganlık modeli (Berkowitz, 1978) tarafından açıklanabilir. Kuram, hoş olmayan olayların öfkeli saldırganlığın temeli olduğunu, öyle ki tehdit edici olarak algılanan hoş olmayan olayların bir korku uyandırdığını ya da bireyde kendini uyaranlara karşı savunma ihtiyacı oluşturduğunu öne sürer (Fite ve Colder, 2007). İçselleştirilmiş davranış sorunları ise aşırı engelleme, utanma ve kaygı ile içe kapanık doğa ile bütünleşen bireylerde, çekingenlik, endişe ve somatik belirtileri içerir (Center ve Kemp, 2003). Bu açıklamadan yola çıkarak sorunları içselleştiren bireylerin yaşadıkları sorunları bir tehdit gibi algılayıp korku ve öfke gibi duygular yaşayacağı, engellendiklerinde ise daha duygusal tepkiler verebileceği söylenebilir. Yapılan araştırmalarda reaktif

saldırganlığın öfke, stres ve hayal kırıklığı gibi duygulardan kaynaklandığı belirtilmiştir (Vitaro vd., 2002). Ergenlik döneminde ruminasyon ve kendini suçlama şeklinde sergilenen bilişsel çarpıtmaların içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarını ortaya çıkardığı görülmüştür (Garnefski vd., 2005). Bu açıklamalardan yola çıkarak davranış problemlerine yol açan risk faktörleri göz önünde bulundurulduğunda, davranış problemlerini oluşturan içe dönük doğa, bastırılmış duygular, duygu düzenleme güçlüğü, bilişsel çarpıtma gibi faktörlerin reaktif saldırganlığın sergilenmesine neden olabilecek faktörler olduğu söylenebilir.

Duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluğun azalması reaktif saldırganlıkta artışa neden olan faktörler olarak görülmektedir. Deneyime açıklık ve dışadönüklük boyutlarından alınan puanların artması da reaktif saldırganlıkta artışa neden olmaktadır. Miller vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada reaktif saldırganlığın dışadönüklük ve nevroitiklik tarafından pozitif, uyumluluk tarafından negatif yönde yordandığı bulunmuştur. Uyumluluk boyutundan düşük puan alan bireyler, bazı provokasyonlarla karşı karşıya kaldığında, tehditleri kabul edilemez engellenmeler olarak algılayabilir ve reaktif saldırganlığı sergileyebilir (Koolen vd., 2012). Özdoğan ve Cenkenseven Önder (2018) yaptıkları çalışmada duygu düzenleme güçlüğü ile reaktif saldırganlık arasında dürtüsellik alt boyutunda anlamlı ilişki olduğunu belirlemiştir. Başka bir çalışmada nevroitikliğin alt boyutlarından öfkeli düşmanlık, incinebilirlik, dürtüsellik boyutlarının reaktif saldırganlıkla ilişkili olduğunu bulmuşlardır (Miller ve Lynam, 2006).

Dışadönük bireyler; arkadaş gruplarında sevilen, konuşkan, yaşam doyumu yüksek bireyler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca dışadönük bireylerin ödüle ve onaya daha çok önem verdikleri bilinmektedir (Burger, 2006). Rekabet duygusu ve liderlik duygusu aynı zamanda sosyallığe önem veren ergenler için istediğini elde edemediğinde hoş olmayan duygulara yol açabilir. Ergenlik döneminde duyguların daha yoğun yaşanması istediği onayı alamadığında ergen için daha çok hoş gitmeyen bir duyguya dönüşebilir, daha dürtüsel ve hızlı tepkiler verebilir. Bu açıklamalardan yola çıkarak bilişsel kapasitesi ve geçmiş deneyimleri ile arkadaşlarının davranışını yorumlayan dışadönük bireyler rekabet ortamlarında özellikle arkadaşının davranışını kasıtlı yaptığını düşünmesi reaktif saldırganlığı ortaya çıkarabileceği söylenebilir. Deneyime açık olan ergen bireyin özelliklerini düşündüğümüzde kurallar konusunda oldukça esnek ve cinsiyet rollerini reddetmeleri (Saymaz, 2003), tartışmaya girme eğilimlerinin yüksek olması ve daha fazla kendi düşüncelerine odaklanmaları (Bono vd., 2002), istenmedik bir durumla karşı karşıya kaldıklarında özgür doğalarından dolayı daha fazla baskı hissetmelerine neden olabilir. Ebeveyn ve çeşitli otorite figürlerinin engellenmesi öfke şeklinde çeşitli duyguları ortaya çıkabilir.

Araştırmada kişilik özellikleri, dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının toplam saldırganlığın %45'ini yordadığı görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; toplam saldırganlığın dışsallaştırma sorunları tarafından yordandığı görülmektedir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklık ve dışadönüklüğün artması toplam saldırganlıkta artışa neden olurken; sorumluluğun, uyumluluğun ve duygusal dengenin azalması saldırganlığın artmasına neden olmaktadır.

Laghi vd. (2013), dışsallaştırılmış davranış problemlerinin başkalarına veya fiziksel çevreye yönelik olumsuz eylemlerden oluştuğunu ifade etmektedirler. Austin ve Sciarra'ya göre (2012) dışsallaştırılmış davranış sorunları sözle ya da fiziksel eyleme dökülerek açık saldırganlık şeklinde gerçekleştirilebilir ya da yangın çıkarma gibi tahrip edici, kasıtlı ve gizlenerek yapılan etkileri sonradan görülen örtük antisosyal davranışlar şeklinde de gerçekleşebilir. Bu açıklamadan yola çıkarak saldırganlığın dışsallaştırılmış davranış sorunlarını sergilemenin bir yolu olduğu ve dışsallaştırılmış sorunların artması ile saldırganlığın da paralelinde artabileceği yorumu yapılabilir. Ayrıca dışsallaştırılmış davranış sorunlarına neden olan bireysel ya da çevresel risk faktörleri saldırganlığın sergilenmesi için de zemin oluşturmuş olabilir.

Kişilik özelliklerinden sorumluluğun, duygusal dengenin ve uyumluluğun azalması toplam saldırganlığın artmasına sebep olduğu görülmektedir. Yöyen (2017), tüm kişilik özellikleri içinde sorumluluğun ve duygusal dengenin azalmasının saldırganlığın artışı yordadığını bulmuştur. Ulu (2016) tarafından yapılan çalışmada uyumluluk ve özdisiplin boyutlarının şiddet eğilimini negatif yönde yordadığı; gelişime açıklık boyutunun anlamlılık düzeyine sahip olmadığı, nevroitiklik ve dışadönüklük boyutlarının ise pozitif yönde yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Bir çocuk bireysel ve sosyal çıkarları arasında gerginlik yaşadığında, uyumluluk kişilik boyutu, başkaları ile olumlu ilişkiler kurma motivasyonu ile bencil eğilimlerin, sosyal kaygılar nedeniyle ortaya çıkmasını engeller. Bütün bu sebeplerle uyumlu bireyler olumsuz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında öfke yaşasalar da , bu durumun saldırgan tepkilere yol açmadığı ifade edilmiştir (Jensen- Campbell vd., 2007). Ayrıca uyumlu bireylerin daha fazla empati kurmaları (Graziano vd., 2007) saldırgan tepkiler göstermelerini engelleyen bir diğer neden olabilir. Duygusal denge boyutundan alınan yüksek puanlar duygusal kararlılığa işaret ederken düşük puanlar ise nevroitikliğe işaret etmektedir. Nevrotik bireylerin özelliklerine baktığımızda mantıksız akıldışı inançlara sahip olmaya, dürtülerini daha az kontrol etmeye ve strestle daha az başa çıkmaya eğilimli olduklarını

görüürüz (Ehrler vd., 1999). Çalışma grubunu oluşturan 14-19 yaş aralığındaki ergenler, içinde buldukları geçiş döneminin de etkisi ile duygularını düzenlemekte zorlanmaları, daha dürtüsel hareket etmeleri, daha yoğun olumsuz duygulara sahip olma gibi nevrotik eğilimlerinin olması saldırgan davranışlara yöneltebilecek nedenler olarak yorumlanabilir.

Deneyime açık bireyler kendi duygu ve düşüncelerine odaklı olması, tartışmacı yapılarından dolayı kolayca tartışmaya girme eğilimlerinin yüksek olması (Bono vd., 2002) ve çatışma yaşadıklarında kaçmak yerine yüzleşmeyi tercih etmeleri (Antonioni, 1998) bireylerin karşılaştıkları olumsuz durumlarda saldırganlığı sergileyebilme ihtimallerinin nedeni olarak yorumlanabilir. Deneyime açık olan bireyler kurallar konusunda oldukça esnek ve cinsiyet rollerini de reddederler (Saymaz, 2003). Çalışma grubunun ergenlerden oluştuğunu düşündüğümüzde, ailenin ve toplumun cinsiyet rollerine göre beklentileri, kurallara uyma konusundaki baskıları deneyime açık olan birey için aile ve toplumla daha fazla çatışma yaşamasına ve saldırganlığın çeşitli türlerini sergilemesine sebep olabilir. Araştırmada dışadönüklüğün artması toplam saldırganlık puanının artmasına neden olduğu görülmektedir. Araştırmanın bulgusu bazı çalışmalarla paralellik göstermektedir (Ulu, 2017). Çalışmaların bazılarında ise bizim bulgumuzun tersi yönünde düşüncelere rastlanır. Dışadönük bireyler sosyal, konuşkan, olumlu duygulara sahip, organizasyonları seven, (Chamorro-Premuzic, 2011) aktif, enerjik, şakacı (Ehrler, vd., 1999) ve arkadaş gruplarında popüler insanlar olarak tanımlanır (Ozer ve Benet-Martínez, 2006). Dışadönük bireylerin zorlu yaşam olayları ile karşılaştıklarında kişilerarası problem çözme gibi başa çıkma stratejilerini kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğu (Carver ve Connor-Smith, 2010), öznel iyi oluş ve psikolojik iyi olma gibi olumlu duygular yaşamaya daha yatkın oldukları (Cenkseven ve Akbaş, 2007; Doğan, 2013) belirtilmiştir.

Genel anlamda dışadönük bireyler için yapılan yorumlara baktığımızda saldırganlığı sergileme olasılıklarının daha az olduğu düşünülebilir. Araştırma grubunun 14-19 yaş arasındaki ergenlerden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda ergenler için akranlarıyla sosyalleşmek, onlar arasında popüler olmak, statü elde etmek önemli bir kazanım haline gelmektedir. Ergenin içinde bulunduğu akran grubu saldırgan davranışların onaylandığı bir grupsa ergende saldırganca davranışlar sergilemeyi arttıracaktır. Yine aynı şekilde aile ortamında saldırgan davranışların sergilenmesi ve onaylanması dışadönük eğilimleri olan bireylerin davranışlarını model alma yoluyla saldırganlık içeren tepkilerle şekillendirmesine ve bu tepkilerin kabul gördüğü sosyal çevrelere yönelmesine sebep olabilir. Nitekim Moberg (2001) açıklamaları destekleyecek şekilde, dışadönük bireylerin bu yönlerine değer verilip sosyal açıdan onaylandığı, olumlu sonuçların gerçekleştiği ortamlarda coşkulu enerjik olabileceği ve olumlu davranışlar sergilemeyi öğrenebileceğini ifade etmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada öncelikle ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlık, kişilik özellikleri ve içselleştirme-dışsallaştırma sorunları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Proaktif saldırganlıkla içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Proaktif saldırganlıkla kişilik özelliklerinden sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu belirlenirken deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında ise anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu saptanmıştır. Reaktif saldırganlık ile içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Reaktif saldırganlıkla kişilik özelliklerinden duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki görülürken; deneyime açıklık boyutuyla pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Reaktif saldırganlıkla dışadönüklük arasında ise anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Saldırganlık toplam puanı ile içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Toplam saldırganlık puanı ile kişilik özelliklerinden duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki görülürken deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu belirlenmiştir.

Lise öğrencilerinin proaktif saldırganlığını açıklamada içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarının etkisine bakılmıştır. Dışsallaştırma sorunlarının proaktif saldırganlığın pozitif yordayıcısı olduğu görülürken içselleştirme sorunlarının negatif yordayıcı olduğu görülmektedir. Proaktif saldırganlığın üzerinde kişilik boyutlarının etkisine bakıldığında deneyime açıklık proaktif saldırganlığı pozitif yönde yordarken, sorumluluk boyutunun ise proaktif saldırganlığı negatif yönde yordadığı görülmüştür. Uyumluluk, dışadönüklük ve duygusal denge boyutlarının ise proaktif saldırganlığın anlamlı yordayıcıları olmadığı belirlenmiştir.

Lise öğrencilerinin reaktif saldırganlık puanlarının, beş faktörlü kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunlar tarafından ne oranda açıklandığı incelendiğinde, deneyime açıklık ve dışadönüklüğün pozitif yönde anlamlı yordayıcılar olduğu; duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk kişilik özelliklerinin ise negatif yönde

anlamli yordayıcılar olduğu görülmüştür. Dışsallaştırma ve içselleştirme sorunları reaktif saldırganlığın pozitif yönde anlamli yordayıcıları olarak belirlenmiştir.

Lise öğrencilerinin saldırganlık toplam puanının, beş faktörlü kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunlar tarafından ne oranda açıklandığı incelenmiştir. Deneyime açıklık ve dışadönüklük kişilik boyutlarının, saldırganlık toplam puanının pozitif yönde, duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk kişilik boyutlarının ise negatif yönde anlamli yordayıcıları olduğu saptanmıştır. Dışsallaştırma sorunlarının saldırganlık toplam puanının pozitif yönde anlamli yordayıcısı olduğu görülürken, içselleştirme sorunlarının ise anlamli yordayıcısı olmadığı belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre araştırma ve uygulamaya yönelik şu öneriler sunulmaktadır:

Reaktif-proaktif saldırganlık üzerinde kişilik özelliklerinin etkisinin daha iyi anlaşılması için problem çözme, çatışma çözme yöntemleri ve öz kontrol becerisi gibi aracı değişken olabilecek mekanizmalarla çalışmalar yapılabilir. Reaktif-proaktif saldırganlık üzerinde etkisi olan duygusal-davranışsal sorunlar ayrı ele alınıp detaylandırılarak incelenebilir. Ayrıca araştırma farklı örneklem grupları ile tekrarlanması önerilmektedir.

Uygulamaya yönelik olarak ise; yapılan çalışmada kişilik özelliklerinin ve duygusal-davranışsal sorunların saldırganlığın her iki türüyle de ilgili olduğu belirlenmiştir. Okul psikolojik danışmanlarının saldırganlık için risk faktörü oluşturan kişilik özelliklerine ve davranış problemlerine sahip öğrencileri tespit ederek önleyici ve müdahale edici çalışmalarını planlaması faydalı olacaktır. Kişilik boyutlarının saldırganlık türleri üzerindeki etkisinin farklılaştığı görülmektedir. Hem reaktif hem de proaktif saldırganlık üzerinde deneyime açıklık ve sorumluluk boyutlarının etkili olduğu görülmüştür. Bu bireylerin özellikleri düşünülerek öz-kontrol geliştirme ve etkili çatışma çözme yöntemi gibi grup çalışmalarının planlanması faydalı olacaktır. Bunların yanında okul psikolojik danışmanları saldırgan davranışlar sergileyen bireylerle çalışırken öğrencilerin kişilik özelliklerini de göz önünde bulundurması saldırganlığın altında yer alan mekanizmaların (dürtüsellik, öz-kontrol gibi) daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

Abalı, O. (2006). *Ergenlik dönemi ve sorunları*. Epsilon Yayınları.

Achenbach, T. M. (1991). Manual for child behavior checklist/ 4-18 and 1991 profile. *University of Vermont, Department of Psychiatry*.

Akan, A. G. (2001). *7-12 yaş çocuklarında görülen uyum ve davranış bozuklukları ve benlik saygısı ilişkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Akpınar, F. (2010). *Borderline kişilik bozukluğu olan bireylerin öfke tarzları ve saldırganlık davranışı üzerine bir inceleme*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi].

Alıkaşifoğlu, M., Erginöz, E., Ercan, O., Uysal, O., Kaymak, D. A. ve İlter, O. (2004). Violent behaviour among Turkish high school students and correlates of physical fighting. *The European Journal of Public Health, 14*, 173-177. <https://doi.org/10.1093/eurpub/14.2.173>

Anderson, J. C., Williams, S., McGee, R., ve Silva, P. A. (1987). DSM-III disorders in preadolescent children: Prevalence in a large sample from the general population. *Archives of General Psychiatry, 44*(1), 69-76. doi:10.1001/archpsyc.1987.01800130081010

Antonioni, D. (1998). Relationship between the big five personality factors and conflict management styles. *International Journal of Conflict Management, 9*(4), 336-355.

Armbruster, P., Sukhodolsky, D., ve Michalsen, R. (2004). The impact managed care on children's outpatient treatment: A comparison study of treatment outcome before and after managed care. *American Journal of Orthopsychiatry, 74*, 5-13. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.74.1.5>

- Ateş, M. A., Algül, A., Gülsün, M., Geçici, Ö., Özdemir, B., Başoğlu, C., ... ve Çetin, M. (2009). Antisosyal kişilik bozukluğu olan genç erkeklerde aleksitimi, saldırganlık ve psikopati ilişkisi. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, 46(4), 135-139.
- Austin, V. L., ve Sciarra, D. T. (2012). *Çocuk ve ergenlerde duygusal davranışsal bozukluklar*. (M. Özekeş, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık.
- Aydın, A., ve Akgün, S. (2014). Ergenlikte reaktif-proaktif saldırganlık, öfke ve narsisizm ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 29(73), 44-56.
- Bacanlı, H., İlhan, T., ve Aslan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı bir kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 261-279.
- Bandura, A., ve Walters, R. H. (1977). *Social learning theory* (Vol. 1). Prentice-hall.
- Barhight, L. R., Hubbard, J. A., Swift, L. E., ve Konold, T. R. (2017). A multitrait-multimethod approach assessing childhood aggression and related constructs. *Merrill-Palmer Quartely*, 63(3), 367-395. <https://doi.org/10.13110/merrpalmquar1982.63.3.0367>
- Berkowitz, L. (1978). Whatever happened to the frustration-aggression hypothesis? *American Behavioral Scientist*, 32, 691-708.
- Bono, J. E., Boles, T. L., Judge, T. A., ve Lauver, K. J. (2002). The role of personality in task and relationship conflict. *Journal of Personality*, 70(3), 311-344 <https://doi.org/10.1111/1467-6494.05007>
- Borroni, S., Somma, A., Andershed, H., Maffei, C., ve Fossati, A. (2014). Psychopathy dimensions, big five traits, and dispositional aggression in adolescence: Issues of gender consistency. *Personality and Individual Differences*, 66, 199-203. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.03.019>
- Burger, M. J. (2006). *Kişilik*. (D. İ. Erguvan Sarıoğlu, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Card, N. A., ve Little, T. D. (2006). Proactive and reactive aggression in childhood and adolescence: A meta-analysis of differential relations with psychosocial adjustment. *International Journal of Behavioral Development*, 30(5), 466-480. <https://doi.org/10.1177/0165025406071904>
- Carver, C. S., ve Connor-Smith, J. (2010). Personality and coping. *Annual Review of Psychology*. 61, 679-704. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.093008.100352>
- Caspi, A., ve Moffitt, T. E. (1993). When do individual differences matter? A paradoxical theory of personality coherence. *Psychological Inquiry*, 4(4), 247-271. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0404_1
- Cenkseven, F., ve Akbaş, T. (2007). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 43-65.
- Cenkseven-Önder, F., Avcı, R., ve Çolakkadioğlu, O. (2016). Validity and reliability of the reactive-proactive aggression questionnaire in Turkish adolescents. *Educational Research and Reviews*, 11(20), 1931-1943.
- Center, D., ve Kemp, D. (2003). Temperament and personality as potential factors in the development and treatment of conduct disorders. *Education and Treatment Children*, 26(1), 75-88.
- Chamorro-Premuzic, T. (2008). *Personality and Individual Differences*. (2nd Edition). Blackwell publishing.
- Clark, L. A., Watson, D., ve Mineka, S. (1994). Temperament, personality, and the mood and anxiety disorders. *Journal of Abnormal Psychology*. 103(1), 103-116. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.103.1.103>

- Connor, D. F., Steingard, R. J., Anderson, J. J. ve Melloni, R. H. Jr. (2003). Gender differences proactive and reactive aggression. *Child Psychiatry Human Development*, 33(4), 279-94. <https://doi.org/10.1023/A:1023084112561>
- Crick, N. R., ve Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development*, 67, 993-1002. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1996.tb01778.x>
- Dodge, K. A. ve Coie, J. D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal Personal Social Psychology*, 53(6), 1146-58.
- Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., ve Pettit, G. S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(1), 37-51. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-843X.106.1.37>
- Doğan, T. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve öznel iyi oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 56-64.
- Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). Psychological principles: I. In J. Dollard, N. E. Miller, L. W. Doob, O. H. Mowrer, & R. R. Sears, Frustration and aggression (pp. 27-38). Yale University Press.
- Efiliti, E. (2006). *Ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin saldırganlık, denetim odağı ve kişilik özelliklerinin karşılaştırmalı incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Ehrler, D. J., Evans, J. G., ve McGhee, R. L. (1999). Extending big-five theory into childhood: A preliminary investigation into the relationship between Big-Five personality traits and behavior problems in children. *Psychology in the Schools*, 36(6), 451-458. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6807\(199911\)36:6%3C451::AID-PITS1%3E3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6807(199911)36:6%3C451::AID-PITS1%3E3.0.CO;2-E)
- Erdoğan, M. Y. (2005). Suça yönlendirilen ve yönlendirilmeyen çocukların aile ilişkileri ile saldırganlık davranışlarının karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(3), 106-114.
- Erol, N., Kılıç, C., Ulusoy, M., Keçeci, M. ve Şimşek, Z. (1998). *Türkiye ruh sağlığı profili raporu*. T. C. Sağlık Bakanlığı.
- Fite, P. J., ve Colder, C. R. (2007). Proactive and reactive aggression and peer delinquency: Implications for prevention and intervention. *The Journal of Early Adolescence*, 27(2), 223-240. <https://doi.org/10.1177/0272431606294838>
- Fite, P. J., Becker, S. P., Rubens, S. L., ve Cheatham-Johnson, R. (2014). Anxiety symptoms account for the link between reactive aggression and sleep problems among Latino adolescents. In *Child & Youth Care*, 44(3), 343-354 <https://doi.org/10.1007/s10566-014-9288-4>
- Fite, P. J., Rubens, S. L., Preddy, T. M., Raine, A., ve Pardini, D. A. (2014). Reactive/proactive aggression and the development of internalizing problems in males: The moderating effect of parent and peer relationships. *Aggressive Behavior*, 40(1), 69-78. <https://doi.org/10.1002/ab.21498>
- Fontaine, N. M., Brendgen, M., Vitaro, F., Boivin, M., Tremblay, R. E., ve Côté, S. M. (2019). Longitudinal associations between delinquency, depression and anxiety symptoms in adolescence: testing the moderating effect of sex and family socioeconomic status. *Journal of Criminal Justice*, 62, 58-65 <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2018.09.007>

- Frick, P. J., Ray, J. V., Thornton, L. C., ve Kahn, R. E. (2014). Can callous-unemotional traits enhance the understanding, diagnosis, and treatment of serious conduct problems in children and adolescents? A comprehensive review. *Psychological Bulletin*, 140(1), 1-57
- Garnefski, N., ve Diekstra, R. F. (1997). Child sexual abuse and emotional and behavioral problems in adolescence: Gender differences. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry*, 36(3), 323-329. <https://doi.org/10.1097/00004583-199703000-00010>
- Garnefski, N., Kraaij, V., ve van Etten, M. (2005). Specificity of relations between adolescents' cognitive emotion regulation strategies and internalizing and externalizing psychopathology. *Journal of adolescence*, 28(5), 619-631. <https://doi.org/10.1080/02699931.2016.1232698>
- Gleason, K. A., Jensen-Campbell, L. A., ve South Richardson, D. (2004). Agreeableness as a predictor of aggression in adolescence. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 30(1), 43-61. <https://doi.org/10.1002/ab.20002>
- Graziano, W. G., Habashi, M. M., Sheese, B. E., ve Tobin, R. M. (2007). Agreeableness, empathy, and helping: A person x situation perspective. *Journal of personality and social psychology*, 93(4), 583-599. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.93.4.583>
- Greening, L., Stoppelbein, L., Luebke, A., ve Fite, P. J. (2010). Aggression and the risk for suicidal behaviors among children. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 40(4), 337-345.
- Hubbard, J. A., Dodge, K. A., Cillessen, A. H., Coie, J. D., ve Schwartz, D. (2001). The dyadic nature of social information processing in boys' reactive and proactive aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(2), 268-280. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.80.2.268>
- Hughes, E. K., ve Gullone, E. (2008). Internalizing symptoms and disorders in families of adolescents: A review of family systems literature. *Clinical Psychology Review*, 28(1), 92-117. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2007.04.002>
- Jensen-Campbell, L. A., Knack, J. M., Waldrip, A. M., ve Campbell, S. D. (2007). Do big five personality traits associated with self-control influence the regulation of anger and aggression?. *Journal of Research in Personality*, 41(2), 403-424. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.05.001>
- Jensen-Campbell, L. A., Rosselli, M., Workman, K. A., Santisi, M., Rios, J. D., ve Bojan, D. (2002). Agreeableness, conscientiousness, and effortful control processes. *Journal of Research in Personality*, 36(5), 476-489. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00004-1](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00004-1)
- Jones, S. E., Miller, J. D., ve Lynam, D. R. (2011). Personality, antisocial behavior, and aggression: A meta-analytic review. *Journal of Criminal Justice*, 39(4), 329-337. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2011.03.004>
- Karasar, N. (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Nobel Yayınları.
- Kauffman, J. M., ve Laudrum, T. J. (2015). *Duygusal ve davranışsal bozukluğu olan çocukların ve gençlerin özellikleri*. (S. Kaner, Çev. Ed.). Nobel Yayıncılık.
- Kochenderfer, B. J., ve Ladd, G. W. (1996). Peer victimization: Cause or consequence of school maladjustment? *Child Development*, 67(4), 1305-1317. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1996.tb01797.x>
- Koolen, S., Poorthuis, A., ve van Aken, M. A. (2012). Cognitive distortions and self-regulatory personality traits associated with proactive and reactive aggression in early adolescence. *Cognitive Therapy and Research*, 36(6), 776-787. <https://doi.org/10.1007/s10608-011-9407-6>

- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., ve Lozano, R. (2002). World report on violence and health. Geneva, World Health Organization.
- Laghi, F., Baiocco, R., Cannoni, E., Di Norcia, A., Baumgartner, E., ve Bombi, A. S. (2013). Friendship in children with internalizing and externalizing problems: A preliminary investigation with the pictorial assessment of interpersonal relationships. *Children and Youth Services Review*, 35(7), 1095-1100. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2013.05.007>
- Marsee, M. A., ve Frick, P. J. (2007). Exploring the cognitive and emotional correlates to proactive and reactive aggression in a sample of detained girls. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35(6), 969-981. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9147-y>
- Mathieson, L. C., ve Crick, N. R. (2010). Reactive and proactive subtypes of relational and physical aggression in middle childhood: Links to concurrent and longitudinal adjustment. *School Psychology Review*, 39(4), 601-611. <https://doi.org/10.1080/02796015.2010.12087745>
- McConaughy, S. H., ve Skiba, R. J. (1993). Comorbidity of externalizing and internalizing problems. *School Psychology Review*, 22(3), 421-436 <https://doi.org/10.1080/02796015.1993.12085664>
- McCrae, R. R., & Costa, P. T., Jr. (1999). A Five-Factor theory of personality. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 139–153). Guilford Press.
- Milich, R., ve Dodge, K. A. (1984). Social information processing in child psychiatric populations. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 12(3), 471-489. <https://doi.org/10.1007/BF00910660>
- Miller, J. D., ve Lynam, D. R. (2006). Reactive and proactive aggression: Similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 41(8), 1469-1480. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.06.004>
- Miller, J. D., Zeichner, A., ve Wilson, L. F. (2012). Personality correlates of aggression: Evidence from measures of the five-factor model, UPPS model of impulsivity, and BIS/BAS. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(14), 2903-2919. <https://doi.org/10.1177/0886260512438279>
- Moberg, P. J. (2001). Linking conflict strategy to the five-factor model: Theoretical and empirical foundations. *International Journal of Conflict Management*, 12(1), 47-68. <https://doi.org/10.1108/eb022849>
- Morrow, M. T., Hubbard, J. A., McAuliffe, M. D., Rubin, R. M., ve Dearing, K. F. (2006). Childhood aggression, depression, and peer popularity: The mediational model revisited. *International Journal for the Study of Behavioral Development*, 30, 240-248. <https://doi.org/10.1177/0165025406066757>
- Morsünbül, Ü. (2014). Hızlı büyük beşli kişilik testi Türkçe versiyonu geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Düşünen Adam- Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 27(4), 316 – 322. <https://dx.doi.org/10.5350/DAJPN2014270405>
- Offer, D., ve Schonert-Reichl, K. A. (1992). Debunking the myths of adolescence: Findings from recent research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 31(6), 1003–1014. <https://doi.org/10.1097/00004583-199211000-00001>
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school-based intervention program. In D. J. Pepler & K. H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 411-448). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Ozer, D. J., ve Benet-Martinez, V. (2006). Personality and the prediction of consequential outcomes. *Annual Review of Psychology*, 57, 401-421. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190127>

- Ögel, K., Tari, I., ve Eke-Yılmazçetin, C. (2005). *Okullarda suç ve şiddeti önleme*. Yeniden Yayınları.
- Özdoğan, A. Ç., ve Cenkseven Önder, F. (2018). Ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlık ile ebeveyn duygusal erişilebilirliği: duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolü. *Eğitim ve Bilim*, 43(194), 207-223. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2018.7576>
- Parsonage, M., Khan, L., ve Saunders, A. (2014). *Building a better future: The lifetime costs of childhood behavioural problems and the benefits of early intervention*. Centre for Mental Health.
- Pekince, H. (2012). *Ergenlerin saldırganlık düzeyleri ile sosyal aktivitelere katılmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi].
- Polman, H., de Castro, B. O., Koops, W., van Boxtel, H. W., ve Merk, W. W. (2007). A meta-analysis of the distinction between reactive and proactive aggression in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35(4), 522-535. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9109-4>
- Poulin, F., ve Boivin, M. (1999). Proactive and reactive aggression and boys' friendship quality in mainstream classrooms. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 7(3), 168-177. <https://doi.org/10.1177/106342669900700305>
- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., ve Liu, J. (2006). The reactive–proactive aggression questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 32(2), 159-171. <https://doi.org/10.1002/ab.20115>
- Reisoğlu, S., ve Yazıcı, H. (2017). Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluşlarını yordamada beş faktör kişilik özellikleri, mizah tarzları ve duygusal zekânın rolü/The role of university students' five factor personality traits, humor styles, and emotional intelligence on their interpretation of subjective well-being. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 888-912. <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i4.973>
- Renouf, A., Brendgen, M., Séguin, J. R., Vitaro, F., Boivin, M., Dionne, G., ve Pérusse, D. (2010). Interactive links between theory of mind, peer victimization, and reactive and proactive aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(8), 1109-1123. <https://doi.org/10.1007/s10802-010-9432-z>
- Rieffe, C., Broekhof, E., Kouwenberg, M., Faber, J., Tsutsui, M. M., ve Güroğlu, B. (2016). Disentangling proactive and reactive aggression in children using self-report. *European Journal of Developmental Psychology*, 13(4), 439-451. <https://doi.org/10.1080/17405629.2015.1109506>
- Rutter, M., Kim-Cohen, J., ve Maughan, B. (2006). Continuities and discontinuities in psychopathology between childhood and adult life. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(3-4), 276-295. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01614.x>
- Samuel, D. B., ve Widiger, T. A. (2008). A meta-analytic review of the relationships between the five-factor model and DSM-IV-TR personality disorders: A facet level analysis. *Clinical Psychology Review*, 28(8), 1326-1342. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2008.07.002>
- Sav, İ. (2007). *Psikolojik danışman rehber öğretmenlerin kişilik özellikleri ve stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Savi, F. (2008). *12–15 Yaş arası ilköğretim öğrencilerinin davranış sorunları ile aile işlevleri ve anne-baba kişilik özellikleri arasındaki ilişkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].

- Saymaz, İ. (2003). *Üniversite öğrencilerinin kişilerarası ilişkileri ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Smits, D. J., ve De Boeck, P. (2007). From anger to verbal aggression: Inhibition at different levels. *Personality and Individual Differences*, 43(1), 47-57. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.11.006>
- Sökmen, A.(2017). *Madde bağımlısı olan ve olmayan 14-17 yaş aralığındaki ergenlerin empati eğilimi ve saldırganlık tutumu açısından karşılaştırılması*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi].
- Steinberg, L. (2007). *Ergenlik* (Kolektif, Çev. Ed. F. Çok). İmge Kitabevi.
- Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., ve Cummings, E. M. (2010). Typologies of family functioning and children's adjustment during the early school years. *Child Development*, 81(4), 1320-1335. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01471.x>
- Şahin, H. (2011). *Lise öğrencilerinde mükemmeliyetçilik ve saldırganlık ilişkisi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Şimşek, S., ve Cenkseven-Önder, F. (2011). Ergenlerde davranış problemlerinin, anne-babadan ve öğretmenlerden algılanan duygusal istismar açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 10(3), 1123-1137.
- Torun, B. Z. (2016). *Ortaokul öğrencilerinde öfke ile narsisizm arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi].
- Tuzgöl, M. (1998). *Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Ulu, M. (2016). Kişilik ve şiddet ilişkisi üzerine psikolojik bir araştırma. *Bilimname*, 32(3), 57-82.
- Uz-Baş, A. ve Topçu-Kabasakal, Z. (2010). İlköğretim okullarında saldırganlık ve şiddet davranışlarının yaygınlığı. *İlköğretim Online*, 9(1), 93-105.
- Uz-Baş, A., Öz, F. S. ve Topçu-Kabasakal, Z. (2012). İlköğretim ve ortaöğretim okullarında reaktif ve proaktif saldırganlık: Okul psikolojik danışmanlarının görüş ve yaklaşımları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 23, 354-370.
- Verhulst, F. C., ve van der Ende, J. (1993). "Comorbidity" in an epidemiological sample: A longitudinal perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34(5), 767-783. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1993.tb01070.x>
- Vermulst, A. A., ve Gerris, J. R. M. (2005). QBF: Quick Big Five Persoonlijkheidstest. Handleiding. Leeuwarden.
- Vitaro, F., Brendgen, M., ve Barker, E. D. (2006). Subtypes of aggressive behaviors: A developmental perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 30(1), 12-19. <https://doi.org/10.1177/0165025406059968>
- Vitaro, F., Brendgen, M. ve Tremblay, R. E. (2002). Reactively and proactively aggressive children: antecedent and subsequent characteristics. *Journal Abnormal Child Psychology*, 43(4), 495-505. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00040>
- Wilson, L. C., ve Scarpa, A. (2011). The link between sensation seeking and aggression: A meta-analytic review. *Aggressive Behavior*, 37(1), 81-90. <https://doi.org/10.1002/ab.20369>

- Xu, Y., ve Zhang, Z. (2008). Distinguishing proactive and reactive aggression in Chinese children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36(4), 539-552. <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9198-0>
- Yalın, N. (2018). *Narsistik kişilik, empatik eğilimler, eleştirel düşünme ve saldırganlık arasındaki ilişkiler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi].
- Yavuzer, H. (2003). *Okul çağı çocuğu*. Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, Y. (2011). Okullarda saldırganlık/şiddet: Okul ve öğretmenle ilgili risk faktörleri ve önleme stratejileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(192), 43-61.
- Yöyen, E. G. (2017). Şiddet türleri ve kişilik özellikleri. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 1(1), 35-50. <https://doi.org/10.31461/ybpd.316724>

Etik Kurul Onayı

Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 30/03/2022 tarih ve 338413 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

İlk yazar %45, ikinci yazar %35, üçüncü yazar %20 oranında katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.